

Marta Jurczyk
Uniwersytet Gdański

Przemoc seksualna wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną – wymiary i oblicza

Niniejszy artykuł jest próbą ujęcia zjawiska przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną w trzech wymiarach czy też płaszczyznach jej funkcjonowania. Przedstawia kwerendę aktualnych badań nad zjawiskiem przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną w perspektywie minimalizowania jej znaczenia, braku wiarygodności osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz doświadczania przemocy od osób, z którymi osoba z niepełnosprawnością pozostaje w kognitywnej relacji zależności.

Słowa kluczowe: przemoc, przemoc seksualna, niepełnosprawność intelektualna, wykorzystanie seksualne

Sexual abuse against people with intellectual disabilities – dimensions and faces

This article is an attempt to present the phenomenon of sexual violence against people with intellectual disabilities in three dimensions or in the areas of its functioning. It presents a query of current research on the phenomenon of sexual violence against people with intellectual disability in the perspective of minimizing its significance (1), lack of credibility of people with intellectual disability (2) and experiencing violence from people with whom a person with disabilities remains in a cognitive relationship of dependence (3).

Keywords: violence, sexual abuse, intellectual disability, sexual exploitation

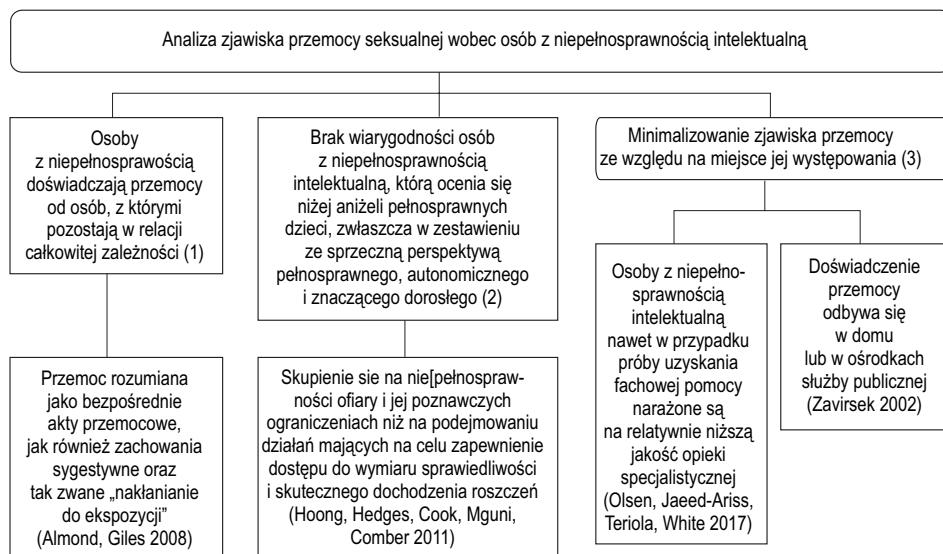
Wprowadzenie

Zjawisko przemocy seksualnej stanowi w Polsce przedmiot zainteresowania praktyków, teoretyków i opinii publicznej. Brakuje w tej debacie i dostępnych opracowaniach empirycznych oraz teoretycznych rozważań nad przemocą seksualną wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną (Karwacka 2013). Co ważne, międzynarodowe badania nad skalą problemu wskazują jego ważność i powszechność, bowiem według National Center for Injury Prevention nad Control

(USA) od 25% do 67% dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną doświadczyło przemocy seksualnej (Starega 2003). Jak wskazują zachodni badacze prawdopodobnie jedynie 3% przypadków przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną jest ujawnianych (Valenti-Hein, Schwartz 2002), stanowi to dodatkową trudność w identyfikowaniu zjawiska i możliwości reagowania na nie w sposób odpowiedni i odpowiedzialny.

W Polsce brakuje danych na temat zjawiska przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną zarówno danych ilościowych, statystycznych, jak i jakościowych danych dotyczących zjawiska doświadczania przemocy przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną, sposobów reagowania na rzeczywiste czy też domniemane akty przemocy oraz strategie wypracowane przez określone zespoły.

Przemoc seksualna wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną stanowi problem istotny społecznie z kilku perspektyw (ryc. 1).

Rycina 1. Analiza zjawiska przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną

Źródło: Opracowanie własne.

Doświadczanie przemocy seksualnej od osoby znaczącej

Istotnym znaczeniem prezentowanego problemu jest kwestia sytuacji (1), w której to osoby z niepełnosprawnością intelektualną doświadczają przemocy seksualnej od osób, z którymi pozostają w relacji całkowitej zależności (Noack, Schmid 1996).

Jak wskazują Mahoney i rolling, w przypadku dzieci z niepełnosprawnością intelektualną to opiekunowie często są wymieniani jako najbardziej prawdopodobni sprawcy molestowania seksualnego i są prawdopodobnie znani dziecku przed wystąpieniem nadużycia (Mahoney, Poling (4): 369–376). Według E. Martinello (2014) dzieci z niepełnosprawnością intelektualną znajdują się w grupie zwiększonego ryzyka wykorzystywania seksualnego i przemocy seksualnej z powodu ograniczonej zdolności do rozróżniania nadużyć wynikających z opieki, ewentualne niepowodzenia lub niemożność ujawnienia nadużycia seksualnego ze względu na zwiększoną potrzebę indywidualnej osobistej (często bardzo intymnej) opieki (pomoc przy myciu, toalecie czy procedurach opatrunkowych). Dzieci z opóźnionym rozwojem mowy lub też zaburzeniami kompetencji komunikacyjnych mogą nie posiadać kompetencji językowych koniecznych do ujawnienia aktu przemocy seksualnej, jego przebiegu, jak również prawidłowej identyfikacji zaangażowanych w akt przemocy części własnego ciała. Badania Leutara i Mihokovica (2007) podają, że około 20% kobiet z niepełnosprawnością intelektualną nie potrafi zidentyfikować nazwy męskich i żeńskich narządów płciowych (odpowiednio 20% penisa i 12% sromu). Badania te, mimo relatywnie niewielkiej próby badawczej, ilustrują brak zdolności osób z niepełnosprawnością intelektualną do ustalenia czy zostały one wykorzystane seksualnie wraz z dokładną typologią opisu w przypadku ewentualnego wydarzenia. Co więcej – w odniesieniu do kwestii wiarygodności osób z niepełnosprawnością intelektualną w przestrzeni zjawiska przemocy seksualnej znalezienie sprzymierzeńca – bezpiecznej osoby (gdy sprawcą przemocy jest opiekun) i umożliwienie zgłoszenia nadużycia staje się sprawą skomplikowaną lub prawie niemożliwą.

Zależność wobec sprawy przemocy może być również powodowana schematem „bycia ofiarą”, w którym funkcjonuje osoba z niepełnosprawnością i ryzykiem, który ten schemat postępowania ze sobą niesie. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną często dłużej uczą się poprawnych relacji społecznych i zawierania znajomości/przyjaźni (Martinello 2014). Mniejsze perspektywy relacji społecznych mogą znacząco wpływać na ich samoocenę. Tym samym osoby z niepełnosprawnością intelektualną niejednokrotnie postrzegane są jako „ofiary” własnych ograniczeń i diagnozy. Jak wskazują badania Melberg Schwier i Hingsburger (2002) generuje to zjawisko „*victimizers look for victims*” (sprawcy szukają ofiar). Tym sa-

mym osoby z niepełnosprawnością intelektualną (zwłaszcza dzieci) z niskim poczuciem własnej wartości i obniżoną samooceną znajdują się w grupie wysokiego ryzyka wykorzystania seksualnego.

W badaniach przedmiotowych nad przemocą seksualną wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną odnajdujemy wyraźne wskazania na źródło samej przemocy – środowisko domowe. Co więcej, przemoc ta dotyczy zarówno bezpośrednich aktów przemocowych, jak również zachowań sugestywnych oraz tak zwanym namawianiem do „ekspozycji” (Almond, Giles 2008). Stanowi to problem istotny społecznie z perspektywy rozstrzygalności podejmowanych działań i możliwości ich podjęcia, w sytuacji gdy osoba z niepełnosprawnością doświadcza przemocy seksualnej od osoby, od której jest zależna kognitywnie, finansowo, fizycznie i opiekuńczo. Zachodnie badania nad zjawiskiem przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną wskazują jednak, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną wykazują pewne umiejętności w zakresie tak zwanej „samoopieki” i bezpieczeństwa nietykalności cielesnej i praw seksualnych, posiadają umiejętności proszenia o pomoc w sytuacji zagrożenia przemocą, ale niejednokrotnie pomoc ta nie była dostarczana (Hollomotz 2012). Kompetencje te zatem wymagają odpowiedniego wsparcia edukacyjnego, tym samym są konstruowane społecznie.

Kolejną kwestią istotną z punktu widzenia pierwszej kategorii analizy zjawiska przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną jest problem braku dobrych rozwiązań systemowych dotyczących interwencji w przypadku określonych aktów przemocy seksualnej. Takim wątkiem jest niewątpliwie trudność związana z usuwaniem ofiar przemocy seksualnej z ich domów w celu odizolowania od sprawców przemocy i umieszczanie ich w pieczy zastępczej. Według badań Rainville (2014) większość osób przeżywających tego typu praktyki doświadcza Reactive Attachment Disorder (RAD), czyli reaktywnego zaburzenia przywiązania, stanowi to swoistego rodzaju kolejną neurologicznie niepoprawną odpowiedź na traumę. RAD uniemożliwia dziecku normalne przywiązanie do opiekunów i sprawia, że dziecko jest szczególnie trudne do pracy zarówno terapeutycznej, jak i procesowej, w toku postępowania.

Tym samym możemy mieć do czynienia z podłożem wielorakich przeciwności na drodze postępowania procesowego, jak i terapeutycznego, u podłoża których leżeć mogą utrudnienia poznawcze, wynikające z samej niepełnosprawności intelektualnej, a także dodatkowo mogące być konsekwencją wtórnych następstw traumy doświadczenia przemocy seksualnej przez osobę z niepełnosprawnością intelektualną, jak właśnie reaktywne zaburzenia przywiązania (RAD) czy zespół stresu pourazowego (PTSD).

Jak wskazuje Dąbkowska (2018), dorosłe osoby z niepełnosprawnością intelektualną będące ofiarami wykorzystania seksualnego w dzieciństwie doświadczają

negatywnych następstw tychże zdarzeń w postaci: bardzo wysokiej częstotliwości występowania zespołu stresu pourazowego (PTSD), depresji czy też uzależnień (alkohol lub inne substancje psychoaktywne). Nie bez znaczenia dla tych konsekwencji pozostaje fakt doświadczania przemocy seksualnej w środowisku rodzinnym lub szkolnym.

Ocena wiarygodności osób z niepełnosprawnością intelektualną w perspektywie bycia ofiarą przemocy seksualnej

Kolejną perspektywą jest brak wiarygodności osób z niepełnosprawnością intelektualną, którą ocenia się niżej aniżeli pełnosprawnych dzieci, zwłaszcza w zestawieniu ze sprzeczną perspektywą pełnosprawnego autonomicznego i znaczącego dorosłego. Używa się tutaj argumentów dotyczących konfabulowania osób z niepełnosprawnością, tendencji do fałszowania rzeczywistości czy też niskiego ilorazu inteligencji (Karwacka 2003). Jak wskazują badania A. Pillay (2012) osoby z niepełnosprawnością intelektualną dotknięte przemocą seksualną doświadczają obciążenia systemu prawnego na wszystkich etapach – od zbierania dowodów po przebieg procesu sądowego. Dotychczasowe eksploracje badawcze tego zagadnienia podkreślają fakt, iż instytucje wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych w większej mierze skupiają się na niepełnosprawności ofiary i jej poznawczych ograniczeniach niż na podejmowaniu działań mających na celu zapewnienie dostępu do wymiaru sprawiedliwości i skutecznego dochodzenia roszczeń (Hoong, Hedges, Cook, Mguni, Comber 2011).

Badania nad zjawiskiem przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną wskazują na brak jakichkolwiek działań pomocowych po zgłoszeniu incydentów, podejmowanych przez instytucje publiczne jak np. policja (Sequeira 2006; Peckham i in. 2007). Pracownicy kluczowych agencji wymiaru sprawiedliwości najczęściej postrzegają osoby z niepełnosprawnością intelektualną przez pryzmat ich niezdolności, a własne działania odnoszą jedynie do wymiaru opiekuńczego wobec samej ofiary nie zaś dostępu do uzyskania zadośćuczynienia poprzez umożliwienie właściwego dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Jak wskazują Gillard i Wallace, „przywilej niepełnosprawności” nad samą osobą, której dotyczy przemoc, może determinować nieprzestrzeganie standardowych procedur postępowania. W swoich badaniach prezentują, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną, będące ofiarami przemocy seksualnej najczęściej nie miały wykonywanych badań lekarskich. Tego typu działanie stanowi odejście do standardowych procedur postępowania, a w konsekwencji może oznaczać brak dowodów medycznych, jednoznacznie wskazujących na sprawcę, a tym samym przesłanek do jego ścigania (Gillard, Wallace 2004).

Istotne również zdaje się wskazanie na zjawisko normalizacji przemocy wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną przez pracowników służb socjalnych (Zavirsek 2002). O ile wskazuje się tutaj na sam fakt skłonności do potępienia dokonanego aktu przemocy, którego dokonują pracownicy służb socjalnych i opiekuńczych, to wskazuje się także na zjawisko „wzywania do zrozumienia kontekstu” samej przemocy. Tym samym dokonuje się swoistego rodzaju zjawiska wtórnej wiktyimizacji, usprawiedliwiającej przemoc, bagatelizując jej skutki i analizując czynniki kontekstowe mogące ją uzasadniać. Proces ten jednak, jak wskazuje Zavirsek, jest procesem ustalonej wcześniej normy postępowania w przypadku przemocy (seksualnej) wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Minimalizowanie znaczenia przemocy seksualnej wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną

Ostatnią z nich jest (3) minimalizowanie znaczenia przemocy ze względu na miejsce jej występowania (dom, ośrodek opiekuńczy) i osób, które dotyczy (osób z niepełnosprawnością intelektualną).

Według badań Hollomotz osoby z niepełnosprawnością intelektualną, wykazujące możliwości tak zwanej „samoopieki”, czyli posiadające wiedzę dotyczącą niewłaściwych zachowań o charakterze seksualnym potrafi opisać idealną sytuację dotyczącą własnego zabezpieczenia (Hollomotz 2011). W przypadku opisu dostarczanej rzeczywistej pomocy przedstawiali sytuacje braku relatywnych działań ze strony służb opiekuńczych. Oznacza to, że ryzyko doświadczania przemocy seksualnej może być wzmacniane i pogłębiane przez różnorakie bariery społeczne, będące poza zasięgiem zmiany samych osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Tożsamość osób z niepełnosprawnością intelektualną (również tą seksualną) są niezmiennie tworzone w ramach instytucjonalnego układu dominacji i podporządkowania. Pokazuje to, że jeśli osoby z niepełnosprawnością są postrzegane zarówno jako bezpłciowe i seksualne, nie mogą uniknąć przemocy seksualnej, co nie jest aberracją, ale jest nieodłączną częścią społecznej konstrukcji niepełnosprawności. Jak wskazuje Zavirsek w swoich badaniach nad kobietami z niepełnosprawnością intelektualną, w Słowenii ich doświadczenia przemocy seksualnej odbywały się w domu lub w ośrodkach służby publicznej, przez osoby znane – opiekunów, którzy w swoich wypowiedziach minimalizują znaczenie przemocy (Zavirsek 2002). Osoby z niepełnosprawnością intelektualną, nawet w przypadku próby uzyskania fachowej pomocy w przypadku wyraźnych przejawów przemocy seksualnej (gwałt/napaść na tle seksualnym) narażone są na relatywnie niższą

jakość opieki specjalistycznej oraz personelu pomocniczego (Olsen, Majeed-Ariss, Teniola, White 2017).

Postulowane zmiany

Zapewniając edukację seksualną, lekcje powinny obejmować określenie tego, co jest zdrowe i seksualne, w porównaniu do tego, co stanowić może kwestie obraźliwe lub manipulacyjne. Według Hingsburger (1995) jedynie poprzez uznanie roli przyjemności w seksualności, osoby z niepełnosprawnością intelektualną uzyskają kompetencje do odróżniania nadużycia od opieki. Opisuje również warunki aktu seksualnego (wzajemność, przyjemność i zgodność), których przyswojenie zapewnia zasadę, w przypadku której niespełnienie powyższych trzech warunków jednocześnie uznaje spotkanie za nadużycie. Co ważne, konieczne zdaje się podejmowanie działań profilaktycznych od najwcześniejszych lat, zgodnych z funkcjonowaniem dziecka z niepełnosprawnością intelektualną. Jak wskazują badania Helton, Gochez-Kerr i Gruber (2018), dzieci z niepełnosprawnością intelektualną ponad trzykrotnie częściej doświadczają przemocy seksualnej przez Internet niż ich pełnosprawni rówieśnicy.

Rainville (2014) wskazuje na istotę samego prowadzenia postępowania i procesu sądowego, w której uczestniczy osoba z niepełnosprawnością intelektualną i która może mieć trudności z rozumieniem złożonych pytań, słów z podwójnym znaczeniem czy wyrażeniami frazeologicznymi. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą rozumieć pytania i kontekst wypowiedzi, jednak na przykład ze względu na trudności czy ograniczenia komunikacyjne nie będą w stanie udzielić tradycyjnej, narracyjnej odpowiedzi, podczas gdy są zdolne do odpowiedzi na pytania rozstrzygnięcia. Podobną sytuację należy nakreślić w przypadku pytań sugerujących odpowiedź, które mogą być błędnie interpretowane przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną, zwłaszcza w kontekście pytań krzyżowych. Tym samym, jak wskazuje Rainville, istotne zdaje się przeszkolenie kadry przesłuchującej dzieci i dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną w kontekście doświadczanych przez nich ograniczeń i trudności komunikacyjnych – związanych z procesem składania zeznań.

W perspektywie analiz doświadczeń osób z niepełnosprawnością intelektualną będących ofiarami wykorzystania seksualnego w dzieciństwie i konsekwencji tychże zdarzeń, podkreśla się znaczącą rolę oddziaływań podmiotowych, jak i środowiskowych (Dąbkowska 2018). Istotne zdaje się tutaj uwypuklenie analiz badawczych Zavrsek, wskazujących na niepokojące zjawisko ignorowania wspomnień o wykorzystywaniu seksualnym przez opiekunów i terapeutów osób

z niepełnosprawnością intelektualną (Zavirsek 2002). Jak twierdzi, stanowi to część niezamierzonej, subtelnej dyskryminacji wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną, odzwierciedlającej ciągłość uprzedzeń zarówno w sferze prywatnej, jak i przekładającej się na publiczną opiekę placówek do tego przeznaczonych.

Odrzucenie paradygmatu protekcyjnistycznego i przyjęcie paradygmatu praw może być jednym ze sposobów przeciwdziałania swoistej „gettoizacji” osób z niepełnosprawnością intelektualną w przestrzeni jej funkcjonowania z wymiarem sprawiedliwości. Kwestię tę należy podnosić poprzez pryzmat praw i uprawnień dla osób z niepełnosprawnością, w zakresie bezpieczeństwa, jak i dostępu do wymiaru sprawiedliwości jako osoby pełnię tych praw posiadający (Sin i in. 2009).

Silna podstawa zdrowej seksualności na przestrzeni całego życia zaczyna się we wczesnych latach życia człowieka. Zmniejszanie deficytów umiejętności w różnych aspektach życia może wpływać na zdolność osoby z niepełnosprawnością intelektualną do poruszania się w relacjach ze sobą i innymi oraz może przyczyniać się do ograniczenia ryzyka przemocy seksualnej.

Bibliografia

- Almond L., Giles S. (2008), *Young people with harmful sexual behaviour: Do those with learning disabilities form a distinct subgroup?*, *Journal of Sexual Aggression*, 14, 3.
- Bazzo G., Nota L., Soresi S., Ferran L., Minnes P. (2007), *Attitudes of social service providers towards the sexuality of individuals with intellectual disability*, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20 (2).
- Dąbkowska M. (2018), *Konsekwencje doświadczenia wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie u osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, *Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej*, 31.
- Gillard D., Wallace C. (2003), *“No way to handle assault”*, *Community Care*, 20, 46–47.
- Helton J.J., Gochez-Kerr T., Gruber E. (2018), *Sexual Abuse of Children With Learning Disabilities*, *Child Maltreatment*, 23 (2).
- Hingsburger D. (1995), *Just say know!*, Diverse City Press Inc, Ontario.
- Hollomotz A. (2012), *‘A lad tried to get hold of my boobs, so I kicked him’: an examination of attempts by adults with learning difficulties to initiate their own safeguarding*, *Disability & Society*, 27, 1.
- Hoong S., Hedges A., Cook C., Mguni N., Comber N. (2010), *Targeted violence, harassment and abuse against people with learning disabilities in Great Britain*, *Tizard Learning Disability Review* 15, 1.
- Karwacka M. (2003), *Przemoc seksualna wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną*, *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, 2.
- Leutar Z., Mihokovic M. (2007), *Level of knowledge about sexuality of people with mental disabilities*, *Sexuality & Disability*, 25 (3).

- Martinello E. (2014), *Reviewing Strategies for Risk Reduction of Sexual Abuse of Children with Intellectual Disabilities: A Focus on Early Intervention, Sexuality & Disability*, 32 (2).
- Melberg Schwier K., Hingsburger D. (2000), *Sexuality: Your Sons and Daughters with Intellectual Disabilities*, Paul H. Brookes Publishing Co., Maryland.
- Noack C., Schmid H. (1996), *Sexuelle Gewalt gegen Menschen mit geistiger Behinderung – eine verleugnete Realität* [in:] *Sexualität und geistige Behinderung*, Edition Schindele, J. Walter (ed.), Heidelberg.
- Olsen A., Majeed-Ariss R., Teniola S., White C. (2017), *Improving service responses for people with learning disabilities who have been sexually assaulted: An audit of forensic services*, *British Journal of Learning Disabilities* December, 45, 4.
- Peckham N.G., Corbett A., Howlett S., McKee A., Pattison S. (2007), *The delivery of a survivors' group for learning disabled women with significant learning disabilities who have been sexually abused*, *British Journal of Learning Disabilities*, 35, 4.
- Pillay A. (2012), *The rape survivor with an intellectual disability vs. the court*, *South African Journal of Psychology*, 42, 3.
- Rainville C. (2014), *Child Law Practice*, *South African Journal of Psychology*, 33, 8.
- Sequeira H. (2006), *Implications for practice: research into the effects of sexual abuse on adults with intellectual disabilities*, *Journal of Adult Protection*, 8, 4, 25–34.
- Sin C.H., Hedges A., Cook C., Mguni N., Comber N. (2009), *Disabled People's Experiences of Targeted Violence and Hostility*, OPM for EHRC, London.
- Valenti-Hein D. (2002), *Use of Visual Tools to Report Sexual Abuse for Adults With Mental Retardation*, *Mental Retardation*, 40, 4.
- Zaviršek D. (2002), *Pictures and silences: memories of sexual abuse of disabled people*, *International Journal of Social Welfare*, 11, 4.